

Liberalizace školské politiky a vnitřní transformace školy

Miluše Havlínová

Vzdělávací politika demokratického státu vychází od jednotlivce a jeho humanistického pojetí. Je-li cílem demokratického státu zabezpečovat jednotlivci co nejvíce svobod, na něž má za všech okolností právo přirozené a nikoliv mu udělované z větší či menší milosti státu, můžeme odvodit, že specifickým cílem vzdělávacího systému v takovém státě je poskytnout každému jedinci náležitě podmínky pro jeho osobní vývoj v kompetentního svobodného člověka. Jak vyplývá již ze samotné změny cíle vzdělávání, měla by perspektivní reforma v celém rozsahu vyvolat změny takové kvality, aby se vzdělávací systém stal místem, jež by napomáhalo ozdravení celého národa.

Druhým závažným východiskem změn vzdělávací politiky státu bude změna jejích zásad. Má-li to být vzdělávací politika demokratického státu, musí se sama demonopolizovat a respektovat pluralitu. Pluralitu nositelů vzdělávání, jakož i vzdělávacích a výchovných přístupů a metod. Současně s tím by měla být rozvíjena druhá stěžejní zásada: Právo každého na vzdělání a na vzdělávání podle jeho schopností, zálib a potřeb. Demokratický stát na sebe bere úkol zaručit uvedené právo jedinci na jedné straně stanovením standardů, pod něž nesmí klesnout úroveň poskytovaných vzdělávacích služeb v žádné - státní i nestátní - vzdělávací instituci, a rozšiřováním nabídky vzdělávacích příležitostí na straně druhé.

Vzdělávací politika se bezprostředně váže už k legislativě, jakou stát a jeho orgány vytvoří, aby celý vzdělávací systém a lidé v něm mohli realizovat její cíle a zásady. Reforma samotného pojetí legislativy je prvním krokem k tomu, aby reforma vzdělávacího systému byla uskutečnitelná silami osvobozeného učitelstva přímo z jeho nitra. Přijetí polarity legislativní reformy a vnitřní transformace školy jako východiska pro strategii budoucí reformy se zdá být užitečným nástrojem pro dorozumění lidí na ní zainteresovaných.

Jádrem dosavadní novelizované legislativy je uzákonění podmínek školní docházky, soustavy škol, předškolních a školských zařízení (tzv. školské zákony), k nimž zcela nově přistupuje zákon o státní správě a samosprávě ve školství. I když neměly podobu zákona, ale normy nižšího řádu, byli jsme zvyklí, že stejnou závaznost měly učební plány, osnovy vyučovacích předmětů, organizace vyučování a řada vyučovacích metod, jakož i školní pravidla chování žáka. Čím rozsáhlejší je legislativa, tím více omezuje prostor pro působnost reformy vnitřní. V liberálních vzdělávacích systémech může jít vnitřní reforma daleko za hranice, na které byli zvyklí naši učitelé od organizace vyučování, režimu školní práce, odpočinku, zájmových činností, až po projektování

vzdělávacích programů pro jednotlivé žáky podle vlastní odborné úvahy a přání žáka (jeho rodičů).

Nebude-li prioritním zájmem reformy zabývat se především návrhy na makromodel soustavy škol a zařízení, bude neskonale důležité vypracovat zcela nově zatím neznámá pravidla, jimiž by se mohli řídit lidé uvnitř vzdělávacího systému, aby se jim dařilo učinit jej funkčním pro celou dráhu každého žáka, tedy po dobu deseti až čtrnácti, případně více let, za něž se změní vnější prostředí vzdělávacího systému k nepoznání. Budou to muset být pravidla natolik pružná, aby umožňovala v maximální míře reagovat přiměřeně na změny ve společnosti, ekonomice, na trhu práce a v životním způsobu vnitřními změnami vzdělávacího systému, a byla tak předem otevřená sebereformování. Z tohoto důvodu se jeví výhodnější stanovit nezbytná pravidla převážně v podobě nižších právních norem než jsou zákony nebo dokonce komplexy zákonů.

Na druhé straně, aby přijatá rámcová pravidla držela vzdělávací systém pohromadě a umožnila lidem v jeho rámci kompetentní výkony, nesmí se pravidla navzájem vylučovat a musí být nadále celostátně (celorepublikově) závazná. Bez takto pojaté jednotné legislativy, která udržuje v rovnováze diversifikované možnosti s jejich provázaností, by byly ohroženy potřeby jednotlivce - žáka, zvláště při zvýšené migraci obyvatelstva na území republiky.

Pokusíme se stanovit, čeho by se měla rámcová legislativní pravidla týkat. Měla by např. žákům umožnit procházet vzdělávací soustavou vertikálním i horizontálním směrem, dále by pravidla stanovovala podmínky, za nichž může dojít ke zřizování a provozování jednotlivých typů a stupňů škol a zařízení, zejména podmínky materiálně-technického vybavení a podmínky spočívající v dostatečném počtu učitelů, pedagogů a v jejich připravenosti a kompetentnosti. Konečně by v pravidlech neměly chybět cíle vzdělání, které má každý typ a stupeň školy (zařízení) splňovat, aby se v každém jednotlivém případě humanistickým zásadám vzdělávací politiky státu dostalo jejich ověřitelného naplňování.

A co učební osnovy? Jak je pojednat? V minulosti nástroj manipulace učitelem a příčina přetěžování žáků. Především je nutné si uvědomit, že učební osnovy jsou odvozeny z obsahu vzdělání a ten dále z cílů a pojetí vzdělání. Čím podrobnější a závaznější učební osnovy jsou, tím více se vzdalují od svého původního kontextu. Mnohem pružněji může reagovat učitel, pokud je vázán jenom rámcovými osnovami, které aplikuje na výběr, strukturování a časové uspořádání učiva, které modifikuje i zcela vlastními vzdělávacími projekty. Pro naše nejbližší potřeby bude důležité zbavit učitele povinnosti učit podle nevyhovujícího pojetí a obsahu vzdělání. Závažným úkolem reformy bude proto změnit celkové pojetí vzdělání a připravit učitele na moderní vzdělávací strategie.

Otázka, která ještě nedávno velmi naléhavě zajímala většinu učitelů, a sice, jak bude příští reforma zaváděna, ztrácí již dnes svůj někdejší smysl.

Zaveden může být fakticky jen vnější legislativní rámec vzdělávacího systému celorepublikového (celostátního) dosahu. Z tohoto hlediska jde o dva způsoby účasti učitelstva na tvorbě legislativních opatření. Za prvé prostřednictvím profesně-zájmových organizací učitelů, případně odborů, a poradních orgánů ministerstva a školských úřadů. Za druhé účastní v celonárodní diskusi o projektech školské reformy, která se bude týkat každého učitele, odborníka, rodiče, občana.

Všechno ostatní čeho má být dosaženo vnitřní reformou, půjde těžko zavádět jinak a někým jiným než tak, že se pro určitou reformní aktivitu rozhodne učitel, pedagogický sbor, ředitel, rodiče, rada školy ve vzájemné součinnosti. Tu a onde. Ohniskovou metodou. K rozhodnutí o účasti na reformním hnutí by zainteresované měla přivést dobrá vůle spolu s kompetentním rozbořem situace a posouzením podmínek, které pro přípravu reformního programu u sebe mají. Neodpovědnost v tomto směru, stejně jako konformismus by nebyly tím pravým předpokladem pro stoupence reformních snah.

Jestliže tedy půjde o připojení k nějakému reformnímu hnutí, co bude jeho programem? Kdo bude program vnitřní reformy určovat? Již bylo řečeno, že globální program reformy by měl být výsledkem soutěže. Ten však by měl sám otevřeně vyzývat k tomu, aby na něj navázaly desítky realizačních programů. V podmínkách demokratické společnosti se i dílčí programy dávají na vědomost, potom se o nich přiměřený čas diskutuje, až se někdo třeba ujme i realizace některého z nich podle toho, jak širokou má působnost, tak jej zkusí zavést, nejlépe sám učitel pro svoje svěřené žáky. Neformálními kanály se o tom šíří dál, přidávají se stoupenci, vzniká hnutí. Často jsou autory reformních myšlenek a pedagogických inovací učitelé, kteří experimentálně svoje projekty ověřují. Jindy dají hnutí podnět filozofové nebo vědci.

Jestliže se bude každý pedagog rozhodovat sám za sebe pro přijetí programu vnitřní transformace vzdělávací soustavy, bude si muset samostatně zvolit, po jaké cestě vykočí. Může začít tím, že vhodně aplikuje reformní program na svoje úkoly a podmínky, ale může jej i sám ve své působnosti tvořivě rozvinout a ověřovat. Ten, kdo se nebude cítit být připraven vzít na sebe odpovědnost za vzdělání žáka bez opory o vodítka podrobně zpracovaná, měl by je mít k dispozici a vyhledávat je. Naopak ten, kdo si bude vědět rady se svým nově koncipovaným posláním ve vzdělávání žáka, bude moci uplatnit svoje originální nápady, záměry a programy přímo ve vlastní pedagogické činnosti jako legální experimentátor.

Motivace a schopnosti jednotlivého pedagoga jsou tím kapitálem, s nímž vnitřní reforma vzdělávacího systému doslova stojí a padá. Strategie reformy proto vychází z předpokladu, že každý pedagog může být potenciálním experimentátorem, autorem programu či přímo projektu v rámci své působnosti, který by mu mělo být dopřáno vyzkoušet a který on také vyzkouší doopravdy a náležitě. Ale jak?

Bude-li pedagog potřebovat vyzkoušet nějakou změnu v pojetí vyučovacího předmětu, ve způsobu organizace nebo v metodách výuky, bude-li chtít zavést nějaký postup své pedagogicko-psychologické orientace v žácích nebo nějaký systém hodnocení jejich výkonů atp., stane se věcí jeho profesionální prestiže si tyto pedagogické záměry a potřeby experimentálně ověřit. Podobně se to týká i celé školy, jestliže experiment bude nad rámec možností jednotlivého pedagoga, například změny ve vnitřním životě školy jako je rozvrh hodin, režim práce a odpočinku nebo organizace žáků do skupin nezávislých na školní třídě pro potřeby realizace výuky jako tematického projektu žáků atp. Pedagogický experiment celé školy, který se bude týkat všech pedagogů a žáků, případně vymezené části, bude stále ještě z převážné části v kompetenci pedagogů a ředitele školy, a proto i věcí jejich profesionálního zájmu o rozvoj školy. Nově by měl vstoupit do této hry i prvek dosud jenom zárodečný, avšak předurčený, rodičovská a občanská veřejnost.

Pedagogická experimentace bude novým jevem v životě vzdělávacího systému. Pedagogové se budou učit, jak udělat projekt, podle jakých pravidel. Stačí, když se budou řídit zhruba těmi kritérii a pravidly, která platí pro kterýkoliv projekt. nejde vůbec o nějakou novou právní normu, ale o aplikaci neformální metodologie tohoto druhu na oblast pedagogického experimentu. Má-li se experimentující učitel postarat, aby jeho projekt byl náležitý, měl by přinejmenším dbát, aby nesl určité obecné znaky, mezi něž patří: co je cílem experimentu, co má být předmětem změny, cesta dosažení změny (optimální, alternativní), koho se týká, jak dlouho bude program trvat (harmonogram), čím bude ověřována jeho účinnost nebo jak se pozná jeho úspěch, materiální a organizační podmínky, informace a diskuse o programu a jeho výsledcích s kolegy (pro učitelkou veřejnost, pro rodiče - spolupráce), závěry a další program činnosti, co udělat, když se program nebo jeho části nebudou dařit, jak zabezpečit žáky před nežádoucími zátěžemi, které souvisejí s obsahem programu a rovněž se změnou a novými požadavky jako takovými. Atp.

K tomu, aby pedagog byl schopen vytvořit a realizovat nové věci, potřebuje bohaté zdroje informací, z kterých si vybere. V souvislosti s tímto přípravným stadiem jsou důležité neformální kontakty a komunikace iniciativního učitele s kolegy na místě. Odhodlaný mladý učitel vyhledá podporu staršího, zkušeného. Učitelé příbuzných stanovisek se domluví na společném postupu. Rozdělí se o získání podkladů, které jsou předpokladem zamýšleného projektu. Získají ke konzultacím nebo i spoluúčasti odborníka z vysoké školy, z výzkumu, z mimoškolské praxe. Přihlásí se ke spolupřešení výzkumného úkolu. Domluví se ředitel a učitelé na projektu změn v celé škole. I když leccos dosud chybí, experimentální projekty v zájmu vnitřní proměny školy a vzdělávání mohou začít ihned.